BOSHLANG‘ICH SINF TABIIY FAN DARSLARIDA EKSKURSIYALARNI TASHKIL ETISH

Umaraliyeva Baxtilaxon Raxmonali-qizi
Qo‘qon davlat universiteti
Geografiya va iqtisodiyot kafedrasi dotsenti v b

692

E-mail: rn099702@gmail.com
Umaraliyeva Zumradxon Baxodirjon qizi
Qo‘qon davlat universiteti
Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 4-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ekskursiya jarayonida didaktikaning ko‘rgazmalilik, nazariya bilan amaliyotni bog‘lab olib borish kabi tamoyillari amalga oshiriladi. Ekskursiya jarayonida o‘quvchilarning bilish faoliyatlari, jamoatchilik, vatanparvarlik kabi xususiyatlari shakllanadi va rivojlanadi, shaxsni estetik tarbiyalash kabi ishlar amalga oshadi.

Kalit so‘zlar: ekskursiya, tabiat, kuzatish, metodlar, tuproq, suv, o‘simlik va hayvonot dunyosi.

Аннотация: В ходе экскурсии применяются такие дидактические принципы, как демонстрация, связь теории и практики. В ходе экскурсии формируются и развиваются познавательная деятельность учащихся, их общественное и патриотическое мировоззрение, а также осуществляется эстетическое воспитание личности.

Ключевые слова: экскурсия, природа, наблюдение, методы, почва, вода, флора и фауна.

Abstract: During the excursion, teaching principles such as demonstration and the connection between theory and practice are applied. The excursion fosters and develops students' cognitive activity, their social and patriotic worldview, and also provides aesthetic education for the individual.

Key words: excursion, nature, observation, methods, soil, water, flora and fauna

“Ekskursiya” so‘zi lotincha, “yurish yoki sayohat” degan ma’noni ifodalaydi. Ekskursiya obyekti tarixiy, madaniy, estetik yoki ilmiy ahamiyatga ega bo‘lgan obyekt yoki hodisadir.

Ekskursiya o‘quv-tarbiya ishlarining juda murakkab va qiyin shakli va bilimlarni bayon qilishning xilma-xil metodlarini nazarda tutuvchi eng samarali o‘qitish shakllaridan biridir. Ekskursiyaning kalendar ish rejasi o‘quv yilining boshida bir yil uchun choraklar bo‘yicha mahalliy sharoitni hisobga olgan holda tuziladi. Har bir ekskursiya puxta tayyorgarlikni talab qiladi va odatda quyidagi bosqichlardan tashkil topadi:

1) ekskursiyalarning kalendar rejasini tuzish;
2) konkret o‘quv-tarbiya vazifalarini belgilash;
3) obyekt tanlash va u bilan taxminiy tanishish;
4) kengaytirilgan ish planini tuzish;
5) ekskursovodni yoki korxona xodimlarini o‘quvchilar bilan suhbat o‘tkazishga tayyorlash, ularni ekskursiyaning maqsadi va vazifalari bilan tanishtirish;
6) o‘quvchilarni oldindan tayyorlash (ekskursiyaning umumiy vazifalarini qo‘yish, topshiriq va vazifalarni taqsimlash, ekskursiyadagi xulq-atvor qoidalari bilan tanishtirish, jihozlarni tayyorlash);
7) kuzatish imkoniyatlarini hisobga olib eng maqsadga muvofiq, yo‘nalish tanlash;

8) ekskursiya oʻtkazish uchun yordamchilarni tayyorlash.

Ekskursiya vaqtida oʻtkaziladigan va bajariladigan ishlar quyidagilardan iborat:

1) ekskursiya vaqtida oʻquvchilar ekskursiya joyigacha yoʻl-yoʻlakay kuzatishlar oʻtkazib boradilar;

2) butun ekskursiya davomida oʻqituvchi tushuntirib boradi;

3) ekskursiya joyida oʻquvchilar odamlar va mashinalarning ishini yoki tabiat obyektlari va hodisalarini kuzatadilar;

4) u yerdagi ishchilar va mutaxassislar bilan suhbatlashadilar;

5) tabiiy material yigʻadilar va oldindan tayyorlab qoʻyilgan papka, quticha, bankalarga soladilar;

6) oʻlchov ishlarini (daryoda, tuproq kesmasida, tepalikda) olib boradilar;

7) kompas boʻyicha yoʻnalishlarni aniqlaydilar;

8) rasm chizadilar, xulosalar chiqaradilar va umumlashtiradilar;

9) kuzatayotgan obyektda oʻquvchilar ham ijtimoiy foydali mehnat qiladilar

Ekskursiya materiallari 3 turga boʻlinadi:

- ekskursiya yoʻnalishidagi haqiqiy ekskursiya obyektlari;
- qoʻshimcha illyustrativ materiallar (gidportfelidagi koʻrgazmali materiallar);
- soʻzli-obrazli material gid mahoratiga bogʻliq boʻlib, voqealarni yorqin tushuntirib berish evaziga erishiladi.

Odatda, ekskursiya, u yoki bu fanning ma'lum boʻlimlarini oʻrganish maqsadida oʻtkaziladi. Ular tabiat, ishlab chiqarish korxonalari, jamoa xoʻjaligi, muzey, tarixiy yodgorliklar boʻlishi mumkin. Ekskursiyani muvaffaqiyatli oʻtkazish koʻp jihatdan oʻqituvchining tayyorgarligiga bogʻliq boʻladi. Tayyorgarlik bosqichi oʻz ichiga quyidagilarni oladi:

- joyni tanlash va uning oldindan oʻqituvchi tomonidan kuzatilishi;
- ekskursiya jarayonida oʻqituvchi tayanishi lozim boʻlgan bolalardagi bilim va tushunchalarni bilib olish;
- ekskursiya rejasini belgilash va uning maqsadini aniqlash.

Ma'lumki, boshlangʻich sinf oʻquvchilarining tabiiy fan darslarida oʻqituvchi barcha oʻqitish metodlarini ogʻzaki, koʻrgazmali va amaliy metodlarini qoʻllaydi. U oʻsimlik va hayvonlarni namoyish qiladi. Amaliy ishlarni bajarish yoʻli bilan oʻquvchilarni ayrim organizmlarning tashqi va ichki tuzilishi bilan tanishtiradi.

Ammo sinfdagi darsda uzoq kuzatishni talab qiluvchi oʻsimlik yoki hayvonning rivojlanish jarayoni, har xil organizmlarning tabiiy sharoitlarda birgalikda yashashlarini koʻrsatib boʻlmaydi. Shuning uchun ham tabiiy fan darslarida ekskursiyalar tashkil etiladi. Oʻrganilayotgan mavzu tushunchalari ekskursiya darsida mustahkamlanadi, aniqlanadi, umumlashtiriladi.

Ekskursiyalar darslar bilan chambarchas bogʻlanadi: ekskursiyada koʻrilgan obyektlar darslar davomida koʻp marta takrorlanadi, toʻplangan narsalar esa namoyish qilinadi. Yakunlovchi ekskursiyalarda oʻquvchilar ilgari olgan bilimlarini yodga olib, mustaqil kuzatishlar oʻtkazadilar va material yigʻadilar.

Darslarning uy vazifalari bilan xususan eksperimental xarakterdagi topshiriqlar bilan bogʻliqligi aniqdir. Oʻquvchilar uyda uncha murakkab boʻlmagan tajribalar

o‘tkazadilar, kuzatishlar olib boradilar. (Masalan, uyda daftarlariga sinfda ajratilgan gul qismlarini yoki hasharot bo‘laklarini yopishtiradilar), jadval to‘ldiradilar, rasm chizadilar. Bu o‘qitishning eng yuqori ko‘rgazmalilikka va o‘quvchilarning ijodiy mustaqilligiga asoslangan maxsus shaklidir. Dasturning deyarli har bir mavzusi bo‘yicha ekskursiyalar mo‘ljallangan. O‘zbekistonning tabiiy sharoiti ekskursiyalar sonini ancha ko‘paytirishga imkon beradi.

Ekskursiya vaqtida to‘plangan material darsda, uyda yoki darsdan tashqari vaqtda maktabda ishlanadi (tartibga keltiriladi). Ulardan gerbariy va kolleksiyalar tayyorlanadi, ular tarqatma material bo‘lib xizmat qiladi yoki ko‘rgazmali qurol sifatida foydalaniladi. Shu maqsadda, shuningdek, rasmlar, albomlar, har xil yasalgan buyumlardan ham foydalaniladi.

Ekskursiyada to‘plangan materiallardan faqat tabiiy fan darslaridagina emas, balki matematika, ona tili, mehnat va rasm darslarida ham foydalanish kerak. 1-sinfdan boshlab, savodga o‘qitishning alifbe davrida o‘quvchilar bilan ekskursiya o‘tkaziladi, 1-sinf o‘quvchilari maktabga kelgan paytlarida, odatda terak, chinor, tol, shumtol, tut kabi daraxtlaming nomlari bilan tanish bo‘ladilar, lekin daraxtlar to‘g‘risida ko‘pincha tasavvurga ega bo‘lmaydilar, ular daraxtlarning bir navini boshqasidan farqlay olmaydilar. Bu bolalarning daraxtlarni taqqoslamaganliklari, har bir daraxtning tanish shoxlari, po‘stlog‘i, rangi, barglarining shakli va katta-kichikligini qarab chiqmaganliklari, ya’ni ularda kuzatuvchanlik rivojlanmaganligi bilan izohlanadi. Kuzatuvchanlikni rivojlantirishda ekskursiyalar katta ahamiyatga ega. Bahor oylarida o‘quvchilar chinor, shumtol, qayrag‘och, tut, terak shoxlarida kurtaklarning yozilishini kuzatadilar. O‘qituvchi o‘quvchilarning kuzatishlariga rahbarlik qilib, ularning diqqatini barcha daraxtlarda kurtaklar katta-kichik bo‘lishi (terak va chinorda kurtaklar yirik, qayrag‘ochda - ancha mayda, akatsiyada - po‘stlog‘idan zo‘rg‘a ko‘rinib turadi) va shakl jihatidan (terakda ular cho‘ziq, qayrag‘ochda sharsimon, nastarinda tuxumsimon) bir-biridan farq qilishiga qaratadi. Kuzatishlar natijasida o‘quvchilar daraxtlarning barglari bo‘lmasa ham kurtaklariga qarab farq qilish mumkinligiga ishonch hosil qiladilar.

2-sinf dasturida tabiatga mavsumiy: erta va kech kuzda, qishda va erta bahorda ekskursiyalar o‘tkazish mo‘ljallangan. Bundan tashqari, imkoniyatga qarab o‘qituvchi o‘quv sayrlardan foydalanadi, ular davomiyligining qisqaligi va odatda kuzatiladigan tabiat obyektlari va hodisalari sonining ozligi bilan farq qiladilar. Bolalar faqat tabiatgagina emas, balki har xil korxonalarga (fabrika, ferma, maishiy xizmat korxonalari va shu kabilarga) ekskursiyalar o‘tkazadilar, kinoteatr, ko'rgazma, klublarga boradilar. 2-sinfda 1-sinfdan farq qilib, o‘qitishning ikkinchi yilida bolalarga ko‘proq talablar qo‘yiladi ular ekskursiya o‘tkazuvchi bilan suhbatda faol qatnashishlari va o‘qituvchi topshirig‘i bo‘yicha murakkab bo‘lmagan mustaqil kuzatishlarni bajarishlari kerak.

Ekskursiya – o‘quvchilarni tabiat hodisalarining yoki tabiat va mehnat aloqalarini aks ettiruvchi faktlar bilan tanishtirish uchun zarur bo‘lgan noyob bilim manbaidir. Misol sifatida eng ko‘p tarqalgan suv o‘simliklari va hayvonlar bilan tanishish maqsadida suv havzasida o‘tkaziladigan ekskursiya rejasini keltiramiz.

3-sinf:

1) ilgari tabiatda (hiyobon, skverga) o‘tkazilgan ekskursiya mazmuni bo‘yicha suhbat;

2) yangi mavzu bo‘yicha (suv havzasining mavjudotlari to‘g‘risida) kirish suhbati;

3) o‘smliklarni kuzatish;

4) hayvonlarni kuzatish;

5) yaqinda joylashgan suv havzasidagi o‘simlik va hayvonlarning tashqi tuzilishini qarab chiqish;

6) ekskursiya materialini yig‘ish;

7) umumlashtiruvchi suhbat;

8) uyga vazifa berish (jadval).

Ekskursiya jarayonida o‘qituvchi o‘quvchilarning bilish faoliyatiga rahbarlik qiladi, bunda og‘zaki (hikoya, suhbat, tushuntirish), ko‘rgazmali (suhbat jarayonida kuzatish) va amaliy (o‘quvchilarning amaliy ishlariga rahbarlik qilish) metodlaridan foydalanadi.

4-sinfda bolalar ekskursiyada tuproq bilan tanishadilar, tuproq kesmalarini ko‘rib chiqadilar. O‘qituvchi ular e’tiborini yer ostida joylashgan tuproq qatlamlari va tog‘ jinslarining yotishiga qaratadi. Amaliy ish va tajribalar jarayonida o‘quvchilar tuproq tarkibini bilib oladilar, o‘z o‘lkalari tuproqlarining xilma-xilligi to‘g‘risida tasavvur hosil qiladilar. Dastlab nazariy ma’lumot o‘rganiladi, chunki u o‘quvchilami qishloq xo‘jaligi mehnati bo‘yicha mashg‘ulotlarga (tuproqni kuzda haydashga, ko‘chat qalinligining ildizmevalar hosiliga va manzarali o‘simliklarning gullash vaqtiga, o‘g‘itlashning ildizmevalarning hosiliga, gul manzarali o‘simliklarining o‘sishiga ta’sirini o‘rganish bilan bog‘liq bo‘lgan tajribalar qo‘yishga) nazariy jihatdan tayyorlaydi. Tuproq tarkibi to‘g‘risida tasavvurga ega bo‘lmay turib, o‘quvchilar madaniy o‘simliklaming o‘sish va rivojlanishi to‘g‘risidagi bilimlarga ega bo‘lmaydilar.

Ekskursiya jarayonida o‘quvchilar faqat kuzatibgina qolmasdan, balki o‘rganilayotgan obyekt to‘g‘risida yangi ma’lumotlar olishlari va ularni amalda foydalana bilishlari kerak. Olgan bilimlarning natijalarini o‘quvchilar so‘zlab bera olishlari kerak.

O‘qitishning xilma-xil metodlari va uslublaridan foydalanish jihatidan darslarga o‘xshash bo‘lgan ekskursiya ayni vaqtda o‘ziga xos belgilarga ham egadir. U maktabdan tashqarida o‘tkaziladi va ko‘proq vaqtni talab qiladi, vaqt faqat bilish faoliyatigagina emas, balki o‘rganish obyektiga tomon harakatlanishiga ham sarflanadi. Ekskursiya vaqtida bilimni faqat o‘qituvchigina emas, balki boshqa shaxslar ham bayon qiladilar. Uning farq qiladigan muhim belgisi – atrof borliqning obyekt va hodisalari bilan tanishtirish, haqiqatni ko‘rishdir. Sinfda esa tabiiy obyektlar ko‘pincha ko‘rgazmalilikning u yoki bu vositalari bilan almashtiriladi. Shuning uchun ham ekskursiyada darsdagiga qaraganda o‘rganiladigan obyekt va hodisalarning aniq bog‘lanishlari osonroq belgilanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1.D. Sharipova, D.P. Xodiyeva, M. K. Shirinov Tabiatshunoslik va uni o‘qitish metodikasi Toshkent, "Barkamol fayz media" nashriyoti, 2018-yil.

2.M.Nuriddinova. "Tabiatshunoslik o‘qitish metodikasi" Toshkent, O‘qituvchi 2005-yil.

3.Umaraliyeva, B. R. “Educational importance of teaching geography in secondary schools.” International journal of social science & interdisciplinary research issn: 2277-3630 Impact factor: 7.429 11.12 (2022): 348-350.

4.Umaraliyeva. B. R. “Yordamchi maktab o‘quvchilarida geografiya fani orqali tarbiyani shakllantirishda sharq mutafakkirlarining tarbiya to‘g‘risidagi qarashlaridan foydalanish masalalari” Namangan davlat universiteti ilmiy axborotnomasi 2023 yil 519-523b

5.Umaraliyeva Baxtilaxon Raxmonali qizi “THE ROLE OF THE CORNER OF LIVING NATURE IN NATURAL SCIENCE CLASSES” JournalNX-Amultidisciplinary Peer Revievwed Journal ISSN No: 2581 - 4230 Impact factor: 8.155: 66-69.

6.Umaraliyeva B.R. “YORDAMCHI MAKTAB O‘QUVCHILARIDA GEOGRAFIYA FANI ORQALI TARBIYANI SHAKLLANTIRISHDA SHARQ MUTAFAKKIRLARINING TARBIYA TO‘G‘RISIDAGI QARASHLARIDAN FOYDALANISH MASALALARI” NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTNOMASI 2023-yil 1-son 519-523b.

7.Umaraliyeva B.R. “BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA TABIIY FANNI O‘QITISH ORQALI TARBIYANI SHAKLLANTIRISHDA SHARQ MUTAFAKKIRLARINING TARBIYA TO‘G‘RISIDAGI QARASHLARIDAN FOYDALANISH MASALALARI”. NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTNOMASI 2024-yil 3-son 1241-1245 b.

8.Umaraliyeva Baxtilaxon Raxmonali qizi “BOSHLANG‘ICH SINF TABIIY FANLARNI O‘QITISHDA FOYDALANADIAN DARS TURLARI TABIIY FANLARNI O‘QITISH VOSITALARI”. International Multidisciplinary Scientific Global Conference on Interdisciplinary Research and Development Hosted From Ottawa, Canadahttps://interconference.org March 31 2024